
Ivan
ČIZMIĆ

Dražen
ŽIVIĆ

Institut društvenih znanosti *Ivo Pilar*
Zagreb

VANJSKE
MIGRACIJE
STANOVNIŠTVA
HRVATSKE –
KRITIČKI OSVRT

Temeljne odrednice i dinamičke sastavnice ukupnoga kretanja stanovništva na određenom području prirodna su dinamika i mehaničko (prostorno) ili migracijsko kretanje stanovništva. U tom kontekstu natalitet i imigracija pozitivno djeluju na ukupno kretanje stanovništva, tj. oni su tzv. aktiva demografske bilance, dok mortalitet i emigracija negativno djeluju na ukupno kretanje stanovništva, tj. čine tzv. pasivu demografske bilance. (Wertheimer-Baletić, 1999.) Brojne su demografske, društvene i gospodarske posljedice migracija. Ovisno o tipu prostornoga kretanja stanovništva (unutarnje ili vanjske, dobrovoljne ili prisilne, organizirane ili neorganizirane, konačne ili privremene), migracije mogu imati kratkoročne i dugoročne učinke, kako u svojem ishodištu tako i na svojem odredištu. S obzirom na veličinu i dalekosežnost posljedica, s demografskog su motrišta najznačajnije vanjske, konačne migracije. One izravno utječu na trenutačan ukupan broj stanovnika i njegov prostorni razmještaj, na sastavnice prirodnoga kretanja stanovništva (natalitet/fertilitet, mortalitet i prirodni prirast), čime u dugoročnom smislu određuju i promjenu (porast/pad) broja stanovnika, te na strukturalna obilježja stanovništva, jer migracije zbog svoje često vrlo izrazite selektivnosti determiniraju tendencije u razvoju dobo-spolne, ekonomske i etničko-religijske slike naseljenosti.

Zbog svojega specifičnog geopolitičkog i geoprometnog položaja, što ga karakterizira kontaktnost između važnih europskih geografskih sastavnica te kao posljedica kadšto vrlo burnih povijesno-političkih i društvenih procesa, pa i teritorijalnih promjena, hrvatski je državni prostor u migracijskom smislu već niz stoljeća "otvoreno migracijsko područje", kako s aspekta emigracije, tako i s aspekta imigracije (Wertheimer-Baletić, 1992.). Neki će za nju reći da je, zbog svoje velike emigracije u zapadnoeuropske i prekomorske zemlje - *Irska Jugoistočne i Središnje Europe* (Crkvenčić i Šterc, 1996.). Uz gospodarske (gospodarske krize, kriza u agrarnoj proizvodnji, vinogradarska kriza,

kriza brodarstva...), demografske (pretjerana agrarna gustoća naseljenosti, visok prirodni prirast seoskog stanovništva...), geografske i društvene čimbenike migracijskih kretanja u Hrvatskoj, na prostornu dinamiku stanovništva Hrvatske uvelike su utjecali i politički procesi (protuhrvatske politike u Austro-Ugarskoj Monarhiji te Kraljevini SHS/Jugoslaviji i SFRJ), relativno česta ratna zbivanja (dva svjetska rata i domovinski rat) i povremeno vrlo krupne teritorijalne promjene.

Iseljavanje iz Hrvatske – uz druge destabilizacijske odrednice demografskog razvoja (ratni gubitci, bolesti i epidemije, demografsko starenje...) – potaknulo je nepovoljne procese u prirodnom kretanju stanovništva, naročito u dinamici nataliteta. Ti su procesi, pak, rezultirali – između ostalog – poremećajima u razvoju pojedinih demografskih struktura, naročito dobno-spolne, ekonomske i obiteljske strukture stanovništva, što je imalo povratni, vrlo nepovoljan, učinak na demografsko-reprodukcijске i migracijske demografske procese te na društveni i gospodarski razvoj zemlje u najširem smislu te riječi. U tom kontekstu možemo izdvojiti četiri velika vala iseljavanja iz Hrvatske: (1) od 1880-ih godina do Prvog svjetskog rata (prekomorsko iseljavanje); (2) na završetku Drugog svjetskog rata (prekomorsko i zapadnoeuropsko iseljavanje); (3) u 1960-im godinama (odlazak na tzv. privremeni rad u inozemstvo, uglavnom europske emigracije); (4) u 1990-im godinama (zapadnoeuropsko i dijelom prekomorsko iseljavanje) (Akrap, 2003.). Dijelom posljednjega velikog iseljeničkog vala iz Hrvatske svakako valja smatrati i prisilna migracijska kretanja stanovništva Hrvatske (prognaništvo/izbjeglištvo), kao posljedicu srbijanske oružane agresije.

Iseljenički tokovi

Iseljavanje iz Hrvatske višestoljetni je proces, osobito snažan od druge polovice XIX. stoljeća, a prisutan je i u većem dijelu XX. stoljeća. U proteklih stotinu i više godina iseljavalo se iz svih hrvatskih krajeva, ponajviše iz Dalmacije, s otoka, iz gorske te ravničarske Hrvatske (Wertheimer-Baletić, 1992.). Iseljavanja su najvećma bila selektivna, kako po spolu (više muški), tako i po dobi (uglavnom mlado te radno i reprodukcijски najsposobnije stanovništvo), što je znakovito utjecalo na poremetnje u vitalnim demografskim strukturama u zemlji, a time i na reprodukciju stanovništva. Za Hrvatsku je iseljavanje tako bilo krajnji i najvažniji erodirajući čimbenik dobno-spolnog sastava njezina stanovništva (Akrap, 1998.). Nepovoljan uzročno-posljedični odnos između iseljavanja i (negativnoga)

prirodnog kretanja nužno se morao odraziti najprije na pojavu, a potom i na širenje depopulacijskih procesa u Hrvatskoj.

U Hrvatskoj su od sredine XIX. stoljeća postojali svi uvjeti za učestaliju i brojniju vanjsku migraciju (Nejašmić, 1991.). Treba doduše priznati da su iseljavanja iz Hrvatske bila dio europskih migracijskih zbivanja Istok – Zapad, u kojima je – procjenjuje se – od sredine XIX. stoljeća do 1990-ih godina sudjelovalo više desetaka milijuna ljudi. U prvome je razdoblju (1850. – 1918.) industrijski razvoj bio glavnim čimbenikom migracijskih procesa. Svršetkom Prvoga svjetskog rata utjecaj etničkih, vjerskih i nacionalnih uzroka postaje sve veći. Primjerice, između 1918. i 1939. godine približno 9,2 milijuna Europljana migriralo je između Istoka i Zapada, a glavni su uzroci tim kretanjima bili: stvaranje novih nacionalnih država, utvrđivanje novih granica, etničko čišćenje... Oko 15,4 milijuna stanovnika Europe migriralo je zbog nepovoljnih posljedica Drugoga svjetskog rata (Fassman i Münz, 1995.).

Stvarna veličina hrvatskoga iseljeničkog kontingenta u posljednjih 150 godina do danas je ostala nepoznata. Brojni su istraživači pokušali, na temelju djelomičnih i necjelovitih izvora – procijeniti ukupan broj iseljenih iz Hrvatske. No ta problematika još nije cjelovito obrađena, pa se u sklopu daljnjih istraživanja najvažnijih čimbenika suvremenih demografskih kretanja u Hrvatskoj još uvijek zamjetna pozornost treba usmjeriti prema uzrocima i posljedicama hrvatskih vanjskih migracija te prema utvrđivanju stvarnoga broja iseljenih iz zemlje. Jedan od razloga nemogućnosti određivanja stvarne veličine hrvatskoga iseljeničkog kontingenta jest i manjak precizne statistike iseljavanja. U današnje se vrijeme navedeno ogleda u nepostojanju registra stanovništva koji bi mogao vrlo precizno evidentirati svako mehaničko kretanje stanovništva Hrvatske. Promatrano s povijesnoga motrišta, tek je 1898. godine, banskom naredbom, uvedena obveza prikupljanja i objavljivanja podataka o iseljavanju. Međutim, iz niza razloga ti su podaci necjeloviti, a – shodno tome – i nevjerodostojni. Razloge tome treba tražiti i u činjenici da su obično statistički evidentirani samo oni iseljenici koji su – zbog napuštanja zemlje – morali podnijeti zahtjev za putovnicom ili nekim drugim osobnim dokumentom, ili je pak vlast iz sebi znanih razloga nastojala posebno evidentirati određeni broj iseljenika. Kako je na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće bio i relativno velik broj ilegalnih iseljenika, to je stvaran broj iseljenih do danas ostao nepoznat. Nešto pouzdaniji podatci odnose se na izvore u državama useljenja. U tom smislu osobito valja istaknuti “Annual Reports of the

Commissioner General of Immigration”, u kojemu se – između ostalog – nalaze i podatci o doseljavanju Hrvata i Slovenaca u Sjedinjene Američke Države.

Od sredine XIX. stoljeća do Drugoga svjetskog rata u Hrvatskoj prevladava prekomorsko iseljavanje. Procjenjuje se da se u tome razdoblju iz Hrvatske u SAD, Kanadu i druge prekomorske zemlje iselilo oko 450.000 ljudi (Nejašmić, 1991.). Glavni su uzroci iseljavanja bili gospodarski, ali pojačani političkim pritiscima. Golema većina iseljenika odlazi u Sjedinjene Američke Države, a nakon što su one 1920-ih godina uvele stroge restriksijske mjere useljeničke politike, emigranti iz Hrvatske “skreću” prema Kanadi, Južnoj Americi, Australiji, Novom Zelandu, pa i Južnoafričkoj Republici. Gotovo 3/4 tih iseljenika iselilo se iz Hrvatske do konca Prvoga svjetskog rata, što znači da je u međuratnom razdoblju prekomorsko iseljavanje bilo osjetno slabije. U istome razdoblju iseljavanje je u europske zemlje, bez onih koji su se iselili zbog svjetskih ratova, bilo znatno manje. Procjenjuje se da je riječ tek o 25.000 osoba (Mikačić, 1990., Nejašmić, 1991.). Razlozi za iseljavanje najvećma su bili gospodarske prirode.

Za razliku od ove, svojevrsne ekonomske, emigracijske struje iseljavanja iz Hrvatske povezana s Prvim i Drugim svjetskim ratom osjetno su veličinom i intenzitetom jača. Razlog tome jesu značajne političko-teritorijalne promjene, koje su preko granice pokrenule velike mase stanovnika Hrvatske. Svršetkom Prvoga svjetskog rata iz Hrvatske je uglavnom migriralo stanovništvo prema svojim novouspostavljenim matičnim državama, koje su do tada činile Austro-Ugarsku (Česi, Mađari, Slovaci...). Procjenjuje se da je u tim iseljavanjima sudjelovalo oko 100.000 ljudi (Nejašmić, 1991.). Mnogo je veći iseljenički kontingent napustio Hrvatsku prije kraja i neposredno po svršetku Drugoga svjetskog rata. Riječ je o osobama koje su ostale u inozemstvu kao ratni zarobljenici ili na prisilnom radu, zatim o izbjeglicama, pripadnicima poraženih snaga, optantima te o značajnoj iseljeničkoj skupini hrvatskog, njemačkog, mađarskog, češkog i drugog stanovništva, koje nije željelo ili nije moglo živjeti u komunističkoj Jugoslaviji. Riječ je ukupno o približno 250.000 stanovnika Hrvatske (Nejašmić, 1991.).

Zaključno možemo istaknuti da se od sredine XIX. stoljeća do konca Drugoga svjetskog rata iz Hrvatske trajno iselilo oko 825.000 osoba. S obzirom na to da je riječ o radno i reprodukcijski najsposobnijim dobnim skupinama, očito je da je tako velik emigracijski kontingent vrlo nepovoljno djelovao na ukupno kretanje stanovništva Hrvatske u drugoj polovici XX. stoljeća.

Nakon Drugoga svjetskog rata, odnosno nakon 1948. godine, ponešto se mijenjaju i motivi i smjerovi emigracijskih struja iz Hrvatske. S jedne strane javlja se trajna emigracija, u kojoj su uglavnom sudjelovali optanti i ilegalni iseljenici i koja je trajala do početka 1960-ih godina. Ova je emigracijska struja obuhvatila približno 130.000 osoba. Osim "talijanskog smjera", valja istaknuti i nastavak iseljavanja Mađara, Čeha, Slovaka, pa i rijetkih preostalnih Nijemaca (Nejašmić, 1991.).

Bitno značajnija i utjecajnija na razvoj stanovništva Hrvatske bila je ekonomska emigracija ili odlazak na rad u inozemstvo. Riječ je o emigracijskoj struji koja je na važnosti dobila od sredine 1960-ih godina otvaranjem granica ondašnje jugoslavenske državne zajednice. Ubrzana je deruralizacija i deagrarijacija od 1950-ih godina, nedovoljno praćena osnivanjem radnih mjesta u sekundarnim (pretežno industrijskim) i tercijarnim (uslužnim) djelatnostima, urodila velikom nezaposlenošću, što je otvorilo migracijske tokove prema razvijenim europskim zemljama sa snažnim tržištima rada. Ako je bila riječ o prekomorskoj ekonomskoj emigraciji, uglavnom je bilo posrijedi trajno iseljavanje, koje je imalo najveći utjecaj na demografski razvoj hrvatskoga prostora. Ako je, pak, bila riječ o europskoj ekonomskoj emigraciji, onda se ponajprije govorilo o njezinu privremenom karakteru, koji je s vremenom i zbog niza razloga jednim svojim značajnim dijelom poprimio trajna obilježja. Procjenjuje se da je od 1961. do 1981. godine u ekonomskim emigracijama iz Hrvatske u prekomorske ili europske zemlje sudjelovalo približno 366.000 osoba, od čega je oko 140.000 stanovnika preraslo u trajnu emigraciju te je za stanovništvo Hrvatske bilo izgubljeno (Nejašmić, 1991.). Valja dodati da je popis stanovništva Hrvatske iz 1991. godine zabilježio novih 75.000 ekonomskih emigranata (Nejašmić, 1994.). Na temelju rezultata popisa iz 1991. i 2001. godine, kao i podataka vitalne statistike (nataliteta i mortaliteta) za posljednje međupopisno razdoblje (1991. – 2001.) te primjenom vitalno-statističke metode analize tih podataka, procijenjeno je da se između 1991. i 2001. godine iz Hrvatske iselilo približno 456.000 osoba (Akrap, 2003.). Izdvojimo li iz navedenoga kontingenta iseljene/izbjegle Srbe, onda dobivamo orijentacijski podatak, prema kojemu se u posljednjem desetljeću XX. stoljeća iz Hrvatske u sklopu ekonomske emigracije (potaknute ratnim stradanjima i socijalnom krizom) iselilo oko 180.000 osoba.

Može se, dakle, zaključiti da se od sredine XIX. stoljeća do 1991. godine iz Hrvatske trajno iselilo približno 1,175.000 stanovnika. Njima valja pridružiti i približno

455.000 iseljenih/izbjeglih tijekom posljednjega međupopisnog razdoblja. Tako dolazimo do brojke da se u posljednjih 150 godina iz Hrvatske iselilo više od milijun i pol stanovnika. Nema nikakve dvojbe da je tako velik migracijski gubitak izrazito nepovoljno djelovao na suvremeni razvoj stanovništva Hrvatske. Osobito je važno napomenuti da vrlo velik broj iseljenih od 1960-ih godina jasno upućuje na odgođen (posredan) efekt emigracije i njezino negativno djelovanje na demografske procese, poglavito na jačanje prirodne i ukupne depopulacije stanovništva hrvatske države i u idućim desetljećima. Istodobno, snažno je iseljavanje potaknulo osnutak brojnih hrvatskih iseljeničkih zajednica na gotovo svim kontinentima. Među njima se svojom brojnošću, ali i svekolikim značenjem, osobito ističu hrvatske iseljeničke zajednice u Sjedinjenim Američkim Državama, Kanadi, Argentini, Čileu, Južnoafričkoj Republici, Australiji, Novom Zelandu... Te su zajednice ostale prepoznatljive po očuvanju hrvatskoga nacionalnog identiteta, hrvatske povijesne, kulturne, jezične i vjerske baštine te po silnim pokušajima unapređenja suradnje s domovinom, koja se u proteklim desetljećima – zbog složenih političkih i društvenih odnosa i zbivanja – često prekidala.

Početak srbijanske oružane agresije na Hrvatsku 1991. godine osnažili su stari, a otvorili se i neki novi emigracijski smjerovi. Valjalo bi, ponajprije, istaknuti brojni izbjeglički kontingent koji je nakon etničkoga čišćenja od strane Srba privremeni smještaj morao naći izvan granica Hrvatske, ponajviše u Njemačkoj, Mađarskoj, Austriji, Sloveniji, Francuskoj..., ali i u prekomorskim zemljama. Tijekom 1992. godine u izbjegličkom statusu u inozemstvu nalazilo se približno 115.000 stanovnika Hrvatske. Gotovo polovica od ovoga broja (dakle oko 55.000) privremeno je bila smještena u Njemačkoj (Živić, 1999.). Usporedno s oslobođanjem okupiranih hrvatskih područja i normalizacijom prilika, najveći se dio hrvatskih izbjeglica vratio u Hrvatsku, tako da od 1998. godine u inozemstvu više nije bilo registriranih izbjeglica iz Hrvatske. Teško je reći koliki je dio izbjegličkoga kontingenta svoj izbjeglički status zamijenio useljeničkim u zemljama izbjega. Vjerojatno je, zbog stroge useljeničke politike, taj transfer uspio ostvariti samo manji broj izbjeglica.

Nakon izbijanja rata protiv Hrvatske 1991. godine dio je srpskoga stanovništva napustio Hrvatsku. Manji je dio toga stanovništva otišao u Bosnu i Hercegovinu, a glavina u Srbiju i Crnu Goru. Iseljavanje Srba u ratnom razdoblju bilo je kontinuirano, a ratna stradanja nisu bila isključiv razlog odlaska. Teške i složene gospodarske prili-

ke u, ionako već pasivnim, izrazito emigracijskim i problemskim područjima Hrvatske te neprihvatanje stvarnosti postojanja hrvatske države uvelike su utjecali na pojačano iseljavanje Srba iz Hrvatske, osobito s njezinih bivših okupiranih područja. Vrhunac je srpskog emigracijskog vala dosegnut u drugoj polovici 1995. i prvoj polovici 1996. godine, kada se izvan Hrvatske nalazilo više od 350.000 pripadnika srpske etničke skupine. Oko 85.000 Srba vratilo se u Hrvatsku u proteklih nekoliko godina, tako da se danas izvan Hrvatske nalazi još otprilike 245.000 hrvatskih Srba.¹

Povratnički tokovi

U danas već opsežnoj literaturi o iseljavanju i iseljenicima iz Hrvatske nema ni jednoga većeg i važnijeg rada o povratku hrvatskih iseljenika u domovinu. Ovo se pitanje analiziralo samo u okviru širih tema o hrvatskome iseljeništvu. Međutim, da bismo jasnije mogli odrediti posljedice iseljavanja iz Hrvatske, nužno je u određivanju osnovnih obilježja hrvatskoga iseljavanja odrediti mjesto i značenje povratnih tijekova u hrvatskim vanjskim migracijama.

Iseljenici iz Hrvatske pripadali su “privremenim iseljenicima”, kod kojih je i prije odlaska iz domovine postojao “animus revertendi” – namjera povratka. Privremeni boravak u inozemstvu istican je redovito kao jedna od osobitosti našeg iseljeništva. Međutim, treba biti svjestan da hrvatsko iseljeništvo nije ono isto što se pod tim razumijeva u, primjerice, zapadnoeuropskim ili skandinavskim zemljama. Iz tih zemalja selio se višak stanovništva, i to uglavnom radnici koje nije mogla zaposliti domaća industrija. Ali ti su se ljudi selili ipak s unaprijed stvorenom odlukom da se neće više vraćati, nego da će svoju budućnost graditi isključivo u zemlji useljenja. Iz tih su se zemalja iseljavali i seljaci, ali s istom odlukom – da se više ne vraćaju. Za te je države iseljenički problem relativno jednostavan, jer su se one – zahvaljujući brojnom iseljeništvu – zapravo “riješile” viška populacije. Njihovi su se iseljenici udomaćili u novim zemljama, postali su po izboru ili rođenju građani tih zemalja, pa su tako izbjegnuti svi složeni problemi, tako karakteristični upravo za hrvatsko iseljeništvo.

Hrvatsko iseljeništvo pripada sasvim drugom tipu iseljeništva. Hrvatsku vanjsku emigraciju čine uglavnom seljaci, radnici i intelektualci, koji odlaze u svijet ne s namjerom da ondje trajno ostanu, nego da se nakon nekoga vremena vrate u rodni kraj. Upravo želja za povratkom rodnoj kući i zemlji jest ono što razlikuje hrvatskoga iseljenika od iseljenika iz drugih europskih zemalja. Kad su naši

seljaci i radnici dospijevali u težak ekonomski položaj, odlazili su u svijet, ne da svoj kraj zamijene plodnim i bogatim tuđim krajem, nego da svoja imanja oslobode od duga, da ih unaprijede i prošire te po mogućnosti da nešto uštede. Takav je iseljenik mnogo korisniji za rodnu zemlju nego čak i za sebe. Za sebe su najkorisniji oni iseljenici koji zauvijek ostanu u svijetu, što potvrđuju stotine i stotine tisuća anglosaksonskih, njemačkih, skandinavskih, talijanskih pa i hrvatskih iseljenika koji su u svijetu ostali trajno. To su u prvome redu oni iseljenici koji su se uspjeli vrlo dobro afirmirati u novoj sredini i zauzeti jake pozicije u društvu u kojemu žive. Mnogi trajno ostaju i kao obični radnici, u nadi da će se sa svojim ušteđevinama bolje plasirati vani nego u domovini. Mnogi koji nisu imali ušteđevina nadali su se da će ih stvoriti i vratiti se u Hrvatsku, ali zbog nezaposlenosti, gospodarskih kriza i drugih razloga u tome nisu uspjeli.

Broj povratnika poslije Prvog svjetskog rata bio je relativno malen – svega 20% od oko 500.000 hrvatskih iseljenika. Najveći broj povratnika zabilježen je neposredno poslije rata te početkom 1930-ih godina.

Između dva svjetska rata povećalo se iseljavanje u europske zemlje u odnosu na ranije razdoblje, kada takva iseljavanja nije gotovo ni bilo. Veće iseljavanje u europske zemlje bilo je izravna posljedica ograničenja useljavanja što su ga uvele prekomorske zemlje, poglavito Sjedinjene Američke Države. Službeni podatci o iseljavanju u europske zemlje postoje samo za nekoliko godina, i to za iseljavanje od 1927., a za povratak od 1930. godine. Iseljavanje u europske zemlje nije imalo značajke dužeg ili konačnog iseljenja. Od 1927. do 1939. godine iselilo se iz tadašnje Banovine Hrvatske 31.885 osoba, iz Slovenije 54.246 osoba, a iz svih ostalih krajeva Kraljevine Jugoslavije još 46.013 osoba. Od 1930. do 1939. godine vratilo se u Banovinu Hrvatsku 28.196, u Sloveniju 41.143, a u sve ostale banovine 12.940 osoba. Ukupno iseljavanje iz Kraljevine Jugoslavije u spomenutom razdoblju iznosilo je 132.144 stanovnika, dok je povratnika bilo 82.279. Broj povratnika potvrđuje da je unutareuropska emigracija imala više privremeni karakter. Drugim riječima, manji je broj iseljenika trajno ostao u europskim zemljama. Najviše hrvatskih iseljenika useljavalo se u Belgiju, Njemačku i Francusku.

Od 1945. do 1951. godine vratilo se u tadašnju Jugoslaviju ukupno 16.128 iseljenika, ili prosječno 2304 godišnje. U odnosu na prosječnu godišnju repatrijaciju između dva rata, to je više nego dvostruko manje. Samo 1947. i 1948. godine, kada je repatrijacija dosegla vrhunac, premašen je predratni prosjek od 5191 povratnika.

Premda ove usporedbe imaju tek orijentacijsku vrijednost, ipak se nameće zaključak da u navedenom razdoblju nisu iskorištene sve mogućnosti za povratak iseljenika. Osim slabosti organizacije i uvjeta života u zemlji, na ovakav tok povratka utjecala je i međunarodna situacija, napose novi gospodarski uzlet Sjedinjenih Američkih Država i Kanade. Repatrijacija iseljenika u ovome razdoblju odvijala se neravnomjerno i po godinama i po zemljama. Iz nekih je zemalja (primjerice, Argentine) repatrijacija provedena samo u nekoliko velikih transportnih grupa, dok je samo iz Sjedinjenih Američkih Država imala redoviti tok.

Etnički sastav iseljenika povratnika pokazuje prevlast Hrvata (52%) i Slovenaca (27%), dok je ostalih etničkih skupina bilo bitno manje (Srbi 10%, Makedonci 5,7%, Crnogorci 1,5%, ostali 3,3%).

Nakon 1966. godine, kada je u Jugoslaviji bila prihvaćena tzv. privredna reforma i otvaranje granica radi uključivanja u međunarodnu podjelu rada, započeo je novi val iseljavanja, opet najbrojniji iz Hrvatske i hrvatskih krajeva u Bosni i Hercegovini. U tadašnjim političkim krugovima ovaj val iseljavanja nazvan je “privremeno zapošljavanje u inozemstvu”. Tadašnji politički organi uzroke odlaska na rad u inozemstvo ocijenili su ovako:

1. Migracija radnika nije karakteristična samo za Jugoslaviju nego je sastavni dio kretanja radnih ljudi – u prvome redu nezaposlenih i nedovoljno zaposlenih osoba – od manje razvijenih prema razvijenijim regijama i državama.
2. Kretanje radnika iz Jugoslavije prema razvijenim zemljama Europe i svijeta uvjetovano je, u prvome redu, ograničenim mogućnostima za zapošljavanje u zemlji, još uvijek nedovoljno razvijenom materijalnom osnovom u jugoslavenskom društvu te nekim neriješenim pitanjima u okviru raspodjele raspoloživih sredstava.

Te su se ocjene odnosile, ponajprije, na “radnike zaposlene u inozemstvu”, ali ipak su imale i odgovarajuće značenje i za iseljenike u prekomorskim zemljama. Valja istaknuti da su se dokumenti vrlo decidirano izjasnili o uzrocima i motivima koji su uvjetovali najnoviju jugoslavensku emigraciju. Međutim, uvjerenja koja su javnosti pružana iz spomenutih političkih struktura – da je riječ samo o radnicima privremeno zaposlenima u inozemstvu koji će se u najvećem postotku vratiti u Jugoslaviju – nisu se ostvarila. Nije tome razlog bio samo manjak volje ili nostalgije kod naših ljudi za rodnim domom. Dapače, vezano s planovima za povratak kući, kod njih su se javljala i neka sasvim konkretna pitanja oko slanja novca kući, štednje u hrvatskim bankama, mogućnosti plasiranja ušte-

đenoga kapitala i ponovnog, ali ekonomski uspješnijeg, uklapanja u staru sredinu. Međutim, kako Jugoslavija nije izgradila uspješnu politiku niti je stvorila temelje za rad s novom hrvatskom emigracijom, upravo je na ovim pitanjima nastao niz poteškoća. Primjerice, radnici u inozemstvu i iseljenici nisu mogli slati svoj novac u banku u zemlju u koju su to htjeli (npr. u Zagrebačku ili Splitsku), već su sva novčarska poslovanja morala ići preko Beograda, što je stvorilo dosta neraspoloženja među hrvatskim radnicima i iseljenicima. Dakako, društvene i političke prilike u Jugoslaviji, napose nakon 1972. godine, djelovale su destimulativno na odluku o povratku u tadašnju Jugoslaviju. Međutim, ni ovaj put ne smijemo zaboraviti na niz čimbenika u zemljama imigracije koji su utjecali na odluku o trajnom ostanku u zemlji doseljenja.

Hrvatski povratnici od 1990. do 1997.

Slično metodološkim problemima utvrđivanja veličine iseljeničkoga kontingenta iz Hrvatske, poglavito u posljednjih desetak godina, i ocjena broja hrvatskih povratnika iz inozemstva suočena je s manjkom posve pouzdanih i objektivnih podataka i pokazatelja. Službena evidencija MUP-a Republike Hrvatske, nažalost, jedini je donekle vjerodostojan izvor veličine povratničkoga kontingenta u Hrvatsku, iako ni on nije posve cjelovit.

Veličinu i osnovne sociodemografske, migracijske, povratničko-motivacijske i psihosocijalne značajke hrvatske povratničke populacije od 1990. do 1997. godine analizirala je skupina znanstvenika i istraživača iz Instituta društvenih znanosti *Ivo Pilar* iz Zagreba. U nastavku ćemo iznijeti neke rezultate njihova istraživanja.

Valja odmah naglasiti da je prema podacima MUP-a Hrvatske od 1990. do 1997. godine u Hrvatskoj registrirano 30.429 povratnika/useljenika. Međutim, kada od potpunoga broja izuzmemo osobe kojima je nedostajao podatak o prezimenu, zatim osobe koje su se ponovno iselile iz Republike Hrvatske i osobe koje su se u Hrvatsku uselile iz postkomunističkih te nekih afričkih i azijskih zemalja, stvarni kontingent hrvatskih povratnika iznosio bi 24.414 osoba ili 80,2% naprijed iskazanoga ukupnog registriranog broja povratnika/useljenika.

Daleko najviše povratnika evidentirano je iz europskih zemalja (90,4%), a među njima vodeće mjesto zauzimaju povratnici iz Njemačke (56,9%), Austrije (10,4%) i Švicarske (9,9%). Iz ove tri europske zemlje u Hrvatsku se, prema evidenciji MUP-a, vratilo ukupno 18.867 osoba ili 77,2% svih povratnika u Hrvatsku u promatranom razdoblju.

Podaci koje su istraživači Instituta *Ivo Pilar* dobili na uzorku hrvatske povratničke populacije pokazuju da su se iz iseljeništa vraćale uglavnom starije osobe (62,5% povratnika u uzorku starije je od 45 godina), i to, najvećma, iz domoljubnih ili obiteljskih razloga.

U strukturi iseljeničke populacije one pripadaju pretežito hrvatskim poslijeratnim iseljenicima, koji su između 1950. i 1959. godine emigrirali ponajviše ilegalno, a od 1960-ih godina legalno odlazile u inozemstvo (Njemačka, Italija, Austrija, SAD, Australija...). Tako je 15,9% povratnika emigriralo između 1950. i 1959. godine, 40,6% između 1960. i 1969., a 21,7% hrvatskih povratnika između 1970. i 1979. godine. Uglavnom su se iseljavali iz dalmatinske, zagrebačke, slavonske i istarske regije.

Velika većina povratnika pripada prvoj iseljeničkoj generaciji, što znači da su rođeni i živjeli određeno vrijeme u Hrvatskoj (66% povratnika) ili nekoj drugoj državi s područja bivše Jugoslavije (najčešće u Bosni i Hercegovini), dok bitno manji broj (23,4%) povratnika pripada mlađim naraštajima rođenima u inozemstvu.

Među povratnicima dominiraju oni koji su održavali česte veze s domovinom, govorili materinskim jezikom te su u iseljeništvu bili jače uključeni u domovinska društva i organizacije.

Osobito je važno naglasiti da je trend povratka u Hrvatsku rastao od uspostave hrvatske države pa do 1995. godine, otkada počinje pad. U gotovo 85% slučajeva na odluku o povratku odlučivalo je uspostavljanje hrvatske države. Ekonomski ili uže politički čimbenici nisu bili presudni u donošenju odluke o povratku u Hrvatsku. Treba, također, naglasiti da se više od dvije trećine povratnika vratilo zajedno sa svojim obiteljima, dok su se ostali vratili sami.

Domoljubni čimbenik povratka u Hrvatsku najjasnije je došao do izražaja u aktivnoj uključenosti povratnika u sve aspekte Domovinskog rata. Njihov prinos uspostavi i obrani hrvatske države najjače je došao do izražaja u humanitarnoj i gospodarstvenoj pomoći te u pomoći nabave odgovarajućih sredstava za HV i MUP. Osobito valja istaknuti da je trideset članova ispitanih obitelji smrtno stradalo ili bilo ranjeno u Domovinskom ratu.

Istraživanje Instituta *Ivo Pilar* pokazalo je da se imovinski status povratnika može ocijeniti prosječnim. Dominiraju oni koji su imali kuću/stan prije iseljenja ili u inozemstvu, ili su kuću/stan kupili nakon povratka. Neznatan je broj onih koji imaju više nekretnina ili koji pripadaju poduzetničkom sloju hrvatskog iseljeništa.

Najveći broj povratnika živio bi u Dalmaciji, odakle ih najviše i potječe, zatim u Zagrebu, na području Istre,

Kvarnera, Primorja te u Slavoniji. Povratnici uglavnom preferiraju život u gradovima, dok ih povratak na selo više-manje ne zanima. Osobito je važan podatak da goleme većina povratnika ne razmišlja o ponovnom iseljenju iz Hrvatske. Za sada još uvijek dominiraju pozitivna iskustva povratka, kao što su, primjerice, život s obitelji, život u samostalnoj hrvatskoj državi, posao, stan i slično, premda mnogi od njih imaju i negativnih iskustava, poput problema s administracijom i birokracijom, poteškoća u priznavanju diploma, dobivanju posla, niskom standardu i dr.

Povratnici drže da hrvatska vlast nije činila dovoljno te da bi, stoga, mogla i više činiti u osiguranju nužnih uvjeta za povratak većega broja Hrvata iz iseljeništa. Osiguranje posla, rješenje problema s birokracijom, smanjenje poreza te omogućavanje ulaganja uz olakšice drže hrvatski povratnici minimalnim nužnim mjerama koje bi hrvatska vlast trebala poduzeti. U tom kontekstu valja promatrati i razmjerno slabu opću informiranost potencijalnih povratnika o mogućnostima samoga povratka, ali i o društveno-političkim i gospodarstvenim procesima koji se odvijaju u domovini. Stoga je i uključenost povratnika u politička, kulturna, sportska ili vjerska društva ili organizacije u Hrvatskoj nakon povratka slabo izražena.

Zaključak

Iz prethodnog je sasvim jasno da su u razvoju stanovništva Hrvatske proteklih desetljeća, pa i više, veliko značenje imali (e/i)migracijski procesi. Hrvatska je otvoreno migracijsko područje. Tome je pogodovao – s jedne strane – geografski smještaj na geopolitički i geostrateški složenom području, na dodiru Srednje Europe, Sredozemlja i Balkana, zapadne i istočne civilizacije te u križištu katoličanstva, pravoslavlja i islama, a – s druge strane – i specifičan i buran društveno-politički razvoj, koji je često rezultirao teritorijalnim promjenama, političkim pritiscima, vojnim sukobima, prisilnim migracijama i etničkim čišćenjem.

Posljedice dugotrajnih vanjskih migracijskih procesa za stanovništvo Hrvatsku brojne su, duboke i teške. Prije svega, bitno je okrnjeno hrvatsko nacionalno biće u domovini, što je, uz druge destabilizirajuće čimbenike, rezultiralo nizom negativnih demografskih procesa, poput prirodne depopulacije, demografskoga starenja i slično. Srpska agresija na Hrvatsku ubrzala je iseljavanje iz Hrvatske, što će imati trajne, teškom mukom uklonjive, nepovoljne posljedice.

¹ Prema: Izvješće o povratku prognanika i izbjeglica u Republici Hrvatskoj od 2000. do 2003.: Povrat imovine, stambeno zbrinjavanje, obnova, Ministarstvo za javne radove, obnovu i graditeljstvo, Zagreb, listopad 2003.

BILJEŠKA

- Akrap, A. (1998.), Saldo migracija Republike Hrvatske i županija 1971.-1981. i 1981.-1991. za ukupno stanovništvo i stanovništvo u zemlji, u: *Migracije u Hrvatskoj - regionalni aspekt*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb.
- Akrap, A. (2003.), Migracija Hrvata u posljednjem desetljeću 20. stoljeća, u: *Hrvatska dijaspora u Crkvi i domovini*, Zbornik radova, Hrvatski dušobrižnički ured, Frankfurt am Main.
- Crkvenčić, I. i Šterc, S. (1996.), The Population of Croatia, in: *GeoJournal*, Vol. 38, No. 4, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- Fassmann, H. i Münz, R. (1995.), Migracije istok-zapad u Europi od 1918.-92., u: *Migracijske teme*, 1, Zagreb.
- Mikačić, V. (1990.), Overseas Migration of the Yugoslav population in the period between the two world wars, in: *Overseas Migration from East-Central and Southeastern Europe 1880-1940.*, Akademiai Kiado, Budapest.
- Nejašmić, I. (1991.), Iseljavanje iz Hrvatske - brojučani aspekt stoljetnog procesa, u: *Geopolitička i demografska pitanja Hrvatske*, SGD Hrvatske, Zagreb.
- Nejašmić, I. (1994.), Hrvatski građani na radu u inozemstvu: razmatranje popisnih podataka 1971., 1981. i 1991., u: *Migracijske teme*, 1, Zagreb.
- Wertheimer-Baletić, A. (1992.), Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju, u: *Encyclopaedia Moderna*, God. XIII., Br. 2 (38).
- Wertheimer-Baletić, A. (1999.), *Stanovništvo i razvoj*, MATE, Biblioteka Gospodarska misao, Zagreb.
- Živić, D. (1999.), Promjene u dinamici i razmještaju prognaničko-izbjegličkog kontingenta u Republici Hrvatskoj od sredine 1991. do sredine 1998. godine, u: *Društvena istraživanja*, 43-44, Zagreb.

LITERATURA